

TÉZISFÜZET

Pleskovics Viola Júlia:

**Három királyi központ a két világháború
közötti magyar műemlékvédelemben:
Esztergom, Székesfehérvár és Visegrád
építészeti helyreállításai**

Doktori (PhD) értekezési téziszfüzet

Témavezető: Dr. habil Szakács Béla Zsolt
intézet- és tanszékvezető

PPKE BTK TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI
ISKOLA

Vezetője: Prof. Óze Sándor

2024

Az értekezés kiindulópontja és célkitűzése

A disszertáció fókuszában három emblematikus magyar helyreállítás vizsgálata áll a két világháború közötti időszakból. Mindhárom helyszín királyi központ volt egykor, s átépítései, felújításai az 1930-as és 1940-es évek magyar kultúr- és külpolitikai stratégiájáról mesélnek sokat építészettörténeti tanulságaikon kívül.

Az 1930-as évek Magyarországot áthatotta az irredenta mozgalom. A trianoni békeszerződést követően a magyar épített örökségvédelemért felelős szerv a Műemlékek Országos Bizottsága volt, melynek át kellett szerveződnie, miután a hatásköre alá tartozó műemlékek javarésze külföldi hatóságokhoz került. A Bizottság elnöki székébe az olasz kultúrdiplomata, Gerevich Tibor került, a dolgozat pedig egyfelől az ő műemléki ambícióira, és az olasz elveket valló helyreállítási elveire összpontosít, másfelől viszont magukat a helyreállításokat tervező építészek saját szakmai metódusaira, kihívásaira és eredményeire is igyekszik a korábbiaknál jobban rávilágítani. E három helyreállítást kiemelve vizsgálom, miként bontakozott ki a középkori épületek tudományosabb megközelítésű helyreállítása, valamint

miként jelent meg a régi épületekhez történő kortárs kiegészítések, bővítések gyakorlata. E vizsgálódás legnagyobb feladata megismerni, hogy Lux Kálmán, Lux Géza, Várnai Dezső és Schulek János építészek miként döntöttek vagy ingadoztak a historizáló vagy épp a narratív helyreállítási tervek között, amely dilemma tulajdonképpen a mai műemlékvédelmi polémiáknak is az egyik kiindulópontját jelenti

A kutatás ismertetése és módszerei

A disszertációban taglalt időszak 1934-től kezdődik, ekkor nevezték ki Gerevich Tibort a Műemlékek Országos Bizottságának élére, Lux Kálmán építész ekkor került a műszaki főtanácsosi pozícióba és ebben az évben kezdődött meg a három vizsgált helyszín ásatásából kettő projekt is. A dolgozatban említett utolsó helyreállítás ugyan a háború után, 1951-ben épült, ám a fókusz a három felújítás legintenzívebb szakaszain van, ami az esztergomi projekt esetében az 1934 és 1938, a székesfehérvári esetében az 1936 és 1938, míg a visegrádi királyi palota esetében az 1934 és 1944 közötti éveket jelenti. Bár a forrásanyagok az archívumok költöztetése vagy éppen a

pandémia okozta bezárások miatt nehezen voltak elérhetőek, kijelenthető, hogy gazdag anyag állt azért rendelkezésre. A Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központban őrzött Műemlékek Országos Bizottsága irat- és tervanyaga bőségesen szolgáltatott információkat a kutatáshoz, ahogy a konkrét Lux-hagyaték is megőrződött a Magyar Építészeti Múzeum Kiss Dezső- és Várnai Dezső-hagyatékával együtt. Azonban mindemellett különös hangsúlyt fektettem a korabeli sajtóban napvilágot látott interjúkra, nyilatkozatokra, híradásokra, ismeretterjesztő cikkekre is, hiszen a Gerevich-irányította műemlékvédelmi periódus egyik legfőbb alapvetése volt a sajtó és média előnyeinek felhasználása.

A dolgozat a kutatástörténetet követően bevezeti az olvasót az 1934-es év körüli kultúrpolitikai helyzetbe, rávilágít műemlékvédelem és külpolitika kapcsolatára, és kifejti, hogy miért volt olyan fontos a szóban forgó három királyi központ helyreállítása az akkori közhangulatban. Ezt követően Esztergom, Székesfehérvár és Visegrád ásatásainak és helyreállításainak körülményeit, tervezés- és gyakorlatbéli szempontjait taglalják az oldalak

részletesen, s vannak le következtetéseket helyreállítástörténeti szempontból, valamint említetten társadalom- és kultúrpolitikai szempontból is.

Tézisek

1. tézis

Ismerve műemlékvédelmünk mai kihívásait, Gerevich Tibor elnöki tevékenységét aktuális téma felidézni. Tudományos felkészültsége mellett épített marketing és politikai területen tapasztalható talpraesettségre, mellyel kivívta a társadalom és ezáltal az országvezetők támogatását nagyberuházások anyagi fedezéséhez. A közönség, a politika, a média figyelve egymásra ható erő – elegendő támogatás és anyagi háttér pedig akkor állt rendelkezésre, ha a műemlékek elfoglalták méltó helyüket a közbeszédben. Az esztergomi, székesfehérvári és valamelyest a visegrádi munkálatok propagandisztikus szerepe a Trianon utáni közhangulatban jól megfigyelhető. A dolgozat egyik legfőbb üzenete kiemelni, hogy milyen szerepet foglalnak el olykor bizonyos

diplomáciai kijelentésekben is ezek az épített örökségek, és arra is következtet, hogy olykor a tudományos hitelességet is feláldozva emelték ki őket kultúrpolitikai üzenetek hatásos megfogalmazásához.

2. tézis

Mind az esztergomi királyi palota, mind a Székesfehérvári Romkert a szakirodalomban az 1930-as évek és az Athéni Charta kiforrott, úttörő helyreállítási és hozzáépítési példáiként vannak emlegetve. A dolgozat rávilágít, milyen szerteágazó közös gondolkodásról volt szó e kiválasztott gyakorlatokat megelőzve, és kifejti azt is, hogy valójában egy munkán belül sosem egy, hanem több helyreállítási szemlélet jelent meg. Esztergom esetében végig jelen vannak az elméleti rekonstrukciós rajzok – annak ellenére, hogy végül egy modern, kortárs hozzáépítésként tarthattuk számon a 90 évvel ezelőtti látottakat. A székesfehérvári bazilika romjai esetében úgy hivatkozunk e korszak beruházására, mint ami nem

építette ki a romokat historizáló szellemben, s az egyik legtudományosabb személetű, ám a széles közönségnek szóló múzeumnak, edukáló építménynek nevezi jelenünk. Ennek ellenére műformákat sem teljesen mellőző, patetikus hangnemben létrehozott mauzóleumot is létrehozta a tudományos kőtár mellett. E kontrasztokra, a historizálást kerülő neutralizmusra alapuló hozzáépítések egy ponton a kevésbé konfrontatív kiegészítések felé tolnak a visegrádi Vízi bástya vagy a Budapesti-kapu esetében.

3. tézis

A három helyreállítás kulcsalakja, Lux Kálmán esetében egy olyan építésről beszélünk, akit az esztergomi palota építményei miatt hol a műemlékvédelem egyik legmodernebb, úttörő építészének neveznek, hol akantuszmaharadzsának csúfolnak két világháború közötti, historizáló új építményei okán. Egy építész, akit ilyen szélsőségesen ítélnék meg, vizsgálódásra ad okot.

Életművében egyaránt megtalálhatóak neoreneszánsz, neobarokk jegyeket is felmutató épületek, római iskolás szellemben született tervek, de helyreállításait tekintve is széles a skála. Az 1930-as években modern helyreállítási elveket vallott, az 1940-es években azonban műformákkal történő felújítási terveket is ismerünk tőle. A hipotézis kínáló, miszerint csak addig alkotott modern szemléletben, ameddig Gerevich Tibor irányítása alatt dolgozott, tehát az ő vezetői utasítására történt minden haladó munkája. A dolgozat ezt a képet árnyalja azzal, hogy jóval Gerevich előtt is publikált már modern műemléki elvekről.

Teljes életműve egy másik, a szerző által már megkezdett kutatás kérdése, azonban jelen dolgozatban tézisként kijelenthető, hogy Lux Kálmán karrierjében kirajzolható egy olyan ív, melynek végén szintézisként inkább a kritikai restaurálás felé fordult. Egy évtizedekig tartó életműről beszélünk, ahol az ember tanul, okul, véleménye fejlődik és a háború, valamint a

megélhetés is fordulópontokat, akár ellentmondásokat is hozhat egy élet vonalában. Lux maga is látta a későbbi évtizedekben mi működött és mi nem nyert bizonyítást kiépítéseiben. Látta azt is, miként reagáltak vasbeton kiegészítéseire a középkori felületek, és miként reagált ezekre a megoldásokra maga a közönség is. Mindemellett tézis, hogy Lux irányító szerepben volt, akinek keze alatt fia, Lux Géza és Várnai Dezső is önálló invenciókkal, individuummal rendelkező lendülettel dolgozott, így a közös gondolkozásaik, ellentétes vagy kompromisszumra érdemes ötleteik együtt forrtak ki az idők során. Lux Kálmánról azonban kijelenthető, hogy egy olyan műemlékes építész volt, aki a műemléki stílustisztaságot, az épület tudományos megközelítéseit is felülíró rekonstrukciókat már határozottan elvetette. Elősorban ismerni, megérteni akarta a középkori építészetet, feltárásokat is irányított, és az eredeti épület tiszteletével kísérletezte ki a felújítások új

lehetőségeit, akár egymással teljesen ellentétes eredményeket is létrehozva.

4. tézis

Az 1930-as évek középkori épületekre irányuló helyreállításait és Gerevich Tibor elnöki időszakát a magyar műemlékvédelem egyik legprogresszívabb érájának tartják napjainkban, ahogyan több fórumon a metódusai visszahozatalát is kívánatosnak tartják. Sokan elfelejtik, hogy ez egy mindössze egy évtizedet átölelő kor volt, melyre olyan esemény tette rá a pontot, amely örökre megváltoztatta mai helyreállítási szemléletünket: ez pedig a II. világháború pusztítása volt. Esztergom, Székesfehérvár és Visegrád örökségei olyan emlékek, melyek lassú pusztulás után érték el a találgatásokra okot adó, romos sziluettjeiket. Bár a megkülönböztetés korábban is adott volt, a háború még inkább rávilágított arra, hogy külön kategóriába esik a tegnap és a több száz éve elpusztult emlékek helyreállítása. A másik fordulópont az volt, hogy

még hangsúlyosabb pozícióba kerültek a műemlékek nemzeti identitást jelentő értékei is, ami Magyarországon a trianoni szerződést követve már korábban is felerősödött. A II. világháború pusztítása után azonban konkrét nemzetek „múltja tűnt el”, így egy rekonstrukció kérdése nem képezte immáron a szobatudós elméleti viták, és az eredetiség-problematikák tárgyát. A stílusban történő visszaépítések tetten érhetőek voltak ezt követően még Olaszországban is, a kommunista építészeti doktrínák miatt hazánkban viszont pont, hogy háttérbe szorult, s inkább az internacionális modern kiépítések, azaz pontosan az esztergomi vasbeton kiegészítésekben megmutatkozó szemlélet élhetett tovább. (Például a budai palotakápolna helyreállítása esetében is.) A kommunizmus időszakát követően újra a nemzeti értékek kerülnek hangsúlyba, identitásunkat a történelemben nem neutrális, hanem történetiségünket felidéző helyreállításokkal nyomatékosítjuk jelenleg. Látni tehát, hogy egy több évtizeden átívelő narratíváról van szó,

melyben az esztergomi palota megtörténte, gyakorlatának átalakulása a Visegrádon tapasztalható, kevésbé neutrális Lux-kiegészítés felé – egy evidens folyamat része, azaz nem egy teljesen doktrínává konstatálható megoldás a jövőre nézve. Előnyeiből azonban tanulni érdemes, ahogy azt a saját tervezői is tették a későbbiekben.

Publikációim a témában

Műemlékvédelem új határokon belül. Három királyi központ feltárása a két világháború között, In: Kardeván Lapis Gergely, Tamáska Máté (Szerk.), Hangsúlyváltások. Genius Loci az 1920 előtt és utáni magyar építészetben és irodalomban, Térformák-Társadalomformák 12., 2024., 97-120.o.

A székesfehérvári romkert és mauzóleum a Gerevich-korszakban, In: Raffay Endre, Tüskés Anna (Szerk.), Európai műemlékvédelmi tendenciák, különös tekintettel a Kárpát-medencére, Nemzetközi tudományos konferencia V–VI., Fehérvárcsurgó, 2022., 2023., PTE MKKI, 2024., Megjelenés alatt

Tökéletes rekonstrukció? Az esztergomi vár felfedezése és kiépítése, Építészfórum, 2023.05.25.

Theoretical Tensions During the Rehabilitation of the Royal Palace in Esztergom Between 1934 and 1938, Transsylvania Nostra, 2022/1.szám, 31-41.o.

Additions to the history of Hungarian medieval royal centre rehabilitations in the interwar period, Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae, 63 (1), 2022., 327-346.o.

Építőkövek az államalapító korából – Az 1938-as jubileum székesfehérvári romkertje, Építészfórum, 2021.08.20.

Külpolitika és műemlékvédelem: az olasz-magyar szövetség hatása a Trianon utáni örökségvédelemre, Külügyi Műhely, 2020/2. szám, 249-266.o.

A tökéletes kompromisszum. Az esztergomi vár 1930-as évekbeli helyreállítása, In: Raffay, Endre; Tüskés, Anna (Szerk.), Európai műemlékvédelmi tendenciák különös tekintettel a Kárpát-medencére, Nemzetközi tudományos konferencia I–II. Fehérvárcsurgó, 2017–2018., PTE MKKI, 2019., 73-90.o.

**Többek között a doktori témáját is részben taglaló
egyéb publikációk**

*Utalás egy ősi kincsre – A Gellért-hegyi
sziklatemplom, Építészfórum, 2023.05.26.*

*Buda vára: egy elméleti rekonstrukció a két
világháború között, Építészfórum, 2023. 04.20*

Lux Kálmán és Visegrád, Építészfórum, 2023.02.12.

*Lux Kálmán és Géza: margitszigeti eszményi
rekonstrukciók, Építészfórum, 2022.12.17.*

*Devolúció – Hogyan történhet meg mindez a diósgyőri
várral?, Építészfórum, 2022.11.07.*

*Lux Kálmán: modern és stilizálás között, Építészfórum,
2022.09.01.*

*Stilszerű vagy újszerű. De időszerű? – Lux Kálmánra
emlékezünk, Építészfórum, 2020.02.14.*

*Notre Dame: analízis – szintézis, Építészfórum,
2019.04.26.*